

KETVIRTOJI KANTO ANTINOMIJA IR LEVINO SUBJEKTO ODISĖJA

Jūratė Baranova

Vilniaus pedagoginio universiteto
Filosofijos katedra, T. Ševčenkos g. 31–228,
LT-03111 Vilnius
El. paštas: juratebaranova@yahoo.com

Straipsnyje svarstomas teorinis judesys, kuriuo Emmanuelis Levinas grindė savąjį asmens tapatumo sampratą, priešingą Vakarų filosofijos klasikiniame racionalizme ir fenomenologijoje susiklosčiusios savimonės kaip sąmonės tapatumo sau prielaidai. Kanto asmens tapatumo koncepcija taip pat lieka šioje „antileviniškoje“ paradigmoje, tačiau Levinas pasitelkia ketvirtąją Kanto antinomiją kaip išlaisvinančią subjektyvumą iš laiko spąstų. Straipsnyje keliamas klausimas, kaip Levinas peršoka nuo dinamiško laiko sekmenų problemos prie subjekto tapatumo kaip jo socialumo klausimo. Kokį vaidmenį šioje naujoje asmens tapatumo sampratoje vaidina Fiodoro Dostojevskio romanų kai kurių veikėjų vertybinėms prielaidoms labai artima Levino subjekto pasyvumo, pažeidžiamumo ir apsėstumo samprata? Kaip ji išplaukia iš ketvirtosios Kanto antinomijos pamokų? Vienišas filosofinis subjektas negali kito momento kitybės aptikti pats savyje. Levino filosofinis subjektas kito momento kitybę randa kitame asmenyje. Taip laikas sukuriamas. Levinas, susiedamas asmens tapatumą su nauja laiko samprata, suteikia jam socialumo matmenį. Autorė straipsnyje įrodinėja tezę, kad Levino subjekto tapatumo steigčiai didžiausią įtaką turėjo Dostojevskio romanuose suformuluota žmogiškosios brolybės samprata. Jos paveiktas Levinas formuluoja naują asmens tapatumo savimonę, todėl jo filosofijoje pasyvus apsėstasis kitu subjektas yra amžinas Odisėjas, niekada nebegrįžtantis pats į save ir nebesutampantis su savimi. Toks teorinis judesys, autorės manymu, tampa galimas, kai Levinas, sekdamas Kanto ketvirtąją antinomiją, savo subjektą išlaisvina iš dinaminės laiko tėkmės pančių.

Pagrindiniai žodžiai: ketvirtoji Kanto antinomija, Levinas, Dostojevskis, subjekto tapatumas.

Ketvirtoji Kanto antinomija svarsto besąlygiškai būtinos esybės klausimą. Tezė skelbia: pasauliui priklauso – arba kaip jo dalis, arba kaip jo priežastis – besąlygiškai būtina esybė. Antitezė prieštarauja: niekur nėra jokios besąlygiškai būtinos esybės – nei pasaulyje, nei už pasaulio – kaip jo priežasties. Ir tezės, ir antitezės įrodymas išeina iš prielaidos, kad jutimais suvokiamame pasaulyje, kaip visų reiškinių vi-

sumoje, kartu glūdi ir pakitimų eilė. Antitezė sako, kad besąlygiškai būtina esybė pati neturėtų pradžios ir taip prieštarautų visų reiškinių apibrėžimo laike dinaminiam dėsnui (Kantas 1982: 339). Kaip išvengti visada ankstesnės pagal laiką pakitimų sąlygos dinaminio dėsnio, vedančio prie besąlygiškai būtinos esybės neišvengiamo postulato, kurį teigia tezė?

Klausimas tėra įžanginis. Šio tyrimo klau-

simas yra kitas: kodėl Levinas veikale *Kitaip negu būtis arba anapus esmės* (*Autrement qu'être ou au-dela de l'essence*, 1974) net du sykius sugrįžta prie šios ketvirtosios Kanto antinomijos. Ir kaip nutinka, kad atsispirdamas nuo šios antinomijos jis priartėja prie subjekto tapatumo problemos? Intriguoja taip pat gana mįslinga šiame Levino veikale aptikta frazė: „Savimonė yra kelias atgal. Tačiau Odisėja yra taip pat avantiūra, nesuskaičiuojamų susitikimų istorija. Tačiau savo gimtinėje Ulisas nulsėpė, kas esąs, pakeitęs išvaizdą. Kalbėdamas jis nulsėpė savo tapatybę, tačiau negalėjo išvengti gyvūno intuityvios uoslės“ (*La conscience de soi est un chemin du retour. Mais l'Odyssée a été aussi une aventure, une histoire de rencontres innombrables. Dans son pays natal Ulysse revient dissimulé sous des faux dehors. Les discours cohérents qu'il sait tenir dissimulent une identité qui s'en distingue, mais dont la signification échappe au flair animal*) (Levinas 1978: 129). Šuo atpažino grįžusį Odisėją. Levinas šiuo pavyzdžiu iliustruoja prieš tai pasakytą mintį, kad jo postuluojamą idealaus subjekto pažeidžiamumas, jautrumas, nuogumas, apgultumas kitu ir rūpestis kitu niekaip neredukuojami ir neišvedami iš kito pasirodymo (*Elle est vulnérabilité, susceptibilité, dénudation, cernée et concernée par autrui, irréductible à l'apparaître d'autrui*) (Levinas 1978: 129). Uliso šuo tampa Levino subjekto simboliniu provaizdžiu? Kodėl tokio subjekto tapatumui prireikė laiko dinaminę seką kvestionuojančios antinomijos?

Laikas ir subjekto išlaisvinimas

Atrodytų, jog pirmoji tezė, kurią Levinas, atsigręždamas į Kantą, siekia įrodyti *Autrement qu'être ou au-dela de l'essence* tekste, yra tokia: Kantas ketvirtąją savo antinomiją įrodo, kad neįmanoma būties susieti su laiko seka (*Kant en a montré l'impossibilité dans l'antit-*

hèse de la 4ème Antinomie) (Levinas 1978: 22). Ketvirtoji Kanto antinomija leidžia Levinui paaiškinti kertines sąvokas, pasitinkančias skaitytąją knygos pavadinimu. Ką reiškia „kitaip negu būtis“ (*Autrement qu'être*)? Ką reiškia „anapus esmės“ (*au-dela de l'essence*). Levinas klausimą formuluoja kitaip: kaip nutinka, jog erdvė ir laikas pavirsta griuvėsiais tam, kad išlaisvintų subjektyvumą iš jo esmės? Kai laikas įlaikinamas (*la temporalisation du temps*) pagal tai, ar jis ženklina būti ar niekį, gyvenimą ar mirtį, jis ženklina taip pat anapus būti (*au-dela de l'être*) ir ne-būtį (*ne-pas-etre*). Tapatumo skirtis (*la différence de l'identique*) yra taip pat jos pasirodymas. Tačiau laikas taip pat yra visų klaidų ar žingsnių atlyginimas: per sugrįžimą, per prisiminimą, per istoriją. Laiko sekoje per sugrįžimą, prisiminimą, istoriją niekas nedingsta, viskas yra dabartyje, viskas yra reprezentuojama, viskas yra pažymėta ir užrašyta arba sintetinama ar sujungiama, viskas kristalizuojasi į tam tikrą substanciją. Toks laiko sugrąžinimas nepaliekant prarasto laiko, anot Levino, signalizuoja tam tikrą transcendentinę diachroniją (*une diachronie transcendente*). Levinas kelia klausimą apie šios diachronijos prasmę. Ši ikipradinė praeities pradžia (*passé pré-originel*), Levino supratimu, reiškiasi dabartyje.

Apie dabarties, kartu ir laiko santykį su subjekto tapatybe, su Aš steigtimi Levinas nuosekliai svarsto ankstyvajame savo darbe *Nuo egzistencijos prie egzistuojančio* (*De l'existence à l'existant*, 1947).

Dabartis – tai istorijos ignoravimas. Joje nutrūksta ir vėl tęsiasi laiko arba amžinybės begalybė. Dabartis, jo teigimu, visada kylanti tik iš savęs pačios ir išlaiko santykį tik su pačia savimi. Levino manymu, laikas pats neigia tėkmės ir srauto įvaizdžius, kuriais paprastai jis bandomas paaiškinti. Šie įvaizdžiai tinkami tik esybėms laike, bet ne pačiam laikui. Laikas ne-

teka panašiai kaip upė. Tačiau dabarties momentas kaip tam tikras akimirkos sustojimas lemia subjekto steigtį. Akimirka – tai egzistavimo įgyvendinimas ir drauge – subjekto įgyvendinimas. Kiekviena akimirka – pradžia ir gimimas. Ji niekaip nesusijusi nei su praeitimi, nei su ateitimi. Ji susijusi tik su būtimi. Būtent tokia fenomenologinė akimirkos analizė leido Levinui ištraukti ją iš įprastos laiko dialektikos sekos. Filosofinė analizė visada atsiradimo laike problemą neišvengiamai siedavo su priežastimi. Tačiau akimirka Levino analizėje pati savyje jau slepia sukurto laiko paslaptį. Ji atsirandanti pati iš savęs. Tačiau dabartis, Levino analizėje tapusi laisva nuo praeities, pakliūva į savo pačios spąstus. Ji tampa priklausoma nuo būties. Kartu su ja – ir subjektas. „Aš“ įstringa dabartyje, nes visada neišvengiamai turi sugrįžti pats į save. Egzistavimo begalinumas, kurį aprėpia akimirka, pavirsta pasmerktumu, kai laisvė sustingsta tarsi žiemos peizaže. „Aš“ gali užsimiršti sapne. Sapnas – būties modalumas, kai būtis išeina pati iš savęs ir išsilaisvina iš įtakos pačiai sau. Bet visgi neišvengiamai teks atsibusti. Dabartinio „aš“ sugrįžimas prie savęs paties – tai „aš“, jau prikaustyto prie savęs, dubliuoto savimi, teigimas. Todėl paliktas sau dabartyje Levino aptiktas subjektas, kurį jis vadina tapačiu subjektu, išsilaisvina nuo praeities ir ateities, tačiau lieka priklausomas pats nuo savęs. Būti „aš“, sako Levinas, tai ne tik būti sau, bet ir būti su saviimi. Levinas prisimena mitinį veikėją Orestą, kuris sakėsi ne kartą buvęs išgelbėtas pats nuo savęs (žr. Левинас 2000: 55). Levino sumanyta subjekto odiseja – tai irgi tam tikras „aš“ bandymas išsigelbėti nuo savęs paties. Vietoj „aš“, kuris juda laike, Levinas pasiūlo „aš“ kaip dabarties laiko fermentą. Levinas kalba apie laiką, kuris nėra dialektiškai nuoseklus judėjimas, nei ekstazė, nei trukmė. „Aš“ laikas, teigia Levinas, reikalauja ne būties pastovumo, o

mazgo išpainiojimo. Knygoje *Kitaip negu būtis ir anapus esmės* Levinas taip pat kalba apie mazgą. Subjektyvumas yra būtent mazgas (*le noeud*) ir atomazga (*le denouement*) – mazgas arba atomazga – esmės ir esmės kitybės (*de l'autre de l'essence*). Tačiau pats subjektas savo vienatvėje, anot Levino, negali suteikti laikui dialektiškumo. Jis negali šio mazgo išpainioti. Tradicinė filosofija, įskaitant Bergsoną ir Heideggerį, kalbėjo apie laiką arba kaip grynai išorišką subjektui (laiką – objektą), arba kaip visiškai priklausantį subjektui. Tačiau buvo kalbama apie vienišą subjektą. Visiškai vieniša „aš“ monada jau turėjo laiką. Subjektas patirdavo savo laisvę nebūties neapibrėžtume, kuriuo baigiasi akimirka, neigianti save priartėjus kitai akimirkai. Tačiau Levinas savo subjektą į odiseją išlydi kita kryptimi.

Sekant Levino pėdsakais, kurį laiką labai neaišku, kaip jis peršoks nuo dinamiško laiko sekmenės problemos prie subjekto tapatumo kaip jo socialumo klausimo. Tai tarsi skirtingų filosofinio mąstymo režimų registrai. Levinas atlieka tokių minties judesį. Vienišame subjekte, sako Levinas, negali pasirodyti laikas. Jis negali neigti pats savęs, jam trūksta nebūties. Kito momento absoliuti kitybė negali glūdėti pačiame subjekte. Kitybė šaukiasi kito subjekto.

Šuolis padarytas. Būtiškai jį įtvirtinti. Levinas tai daro labai drąsiai. Jis retoriškai klausia, ar nėra socialumas ne tik mūsų laiko įvaizdžių šaltinis, bet ir pats laikas? Laikas tampa sukuriamas, sukuriamas būtent mano ryšiu su kitu. Todėl jis netampa stebėjimo objektu. Laiko dialektika tampa dialektiniu ryšiu su kitu, tai yra dialogu, kurio nebegalima suvokti vienišo subjekto požiūriu. Levino subjektui tam, kad sukurtų laiką, kitas asmuo tampa tiesiog būtinas. Kitas nėra tik mano *alter ego*. „Jis yra tai, kas nesu Aš: jis silpnas, jeigu Aš – stiprus; jis vargšas, jis „našlė ir našlaitis“ (Левинас 2000: 60). Taip palengva veikale *Nuo egzisten-*

cijos prie egzistuojančio Levinas nuo laiko problemos priartėja prie asmens tapatumo bei kito kitybės ir savo sukurtos socialumo utopijos prieigų. Tačiau čia ir sustoja. Kokių kelių iškeliauja subjektas savo tapatumo link, jis nuodugniau svarsto kitame tekste *Kitaip negu būtis ir anapus esmės*. Būtent čia atsiranda subjekto tapatumo kaip pakeitimo (*la substitution*) samprata. Bet tarp jų įsiterpia fundamentalusis Levino tyrimas *Totalybė ir begalybė*. Knygoje *Totalybė ir begalybė* (1961) Levino asmens tapatumo samprata artima Martino Heideggerio įpasaulinto subjekto kaip čia esančios būties (*Dasein*) sampratai: „Aš – tai aš pats, čia, pas save, per savo būstą, savo imanentiškumą pasauliui. Mano pagavumas yra čia“ (*Je suis moi-meme, je suis ici, chez moi, habitation, immanence au monde. Ma sensibilité est ici*) (Levinas 1971: 146). Subjektas savo tapatumą išgyvena kaip buvimo pasaulyje džiaugsmą (*jouissance*). Gyvenimas yra gyvenimo meilė, – sako Levinas.

Nauja subjekto savimonės struktūra

Tačiau knygoje *Kitaip negu būtis ir anapus esmės* (1974) gyvenimo meilės fenomenologija užleidžia vietą pirminei ir pirmapradei atsakomybei. Keičiasi ir subjekto tapatumą nusakantis rakursas. Levinas įtraukia skyrių „Pakeitimas“ (*La Substitution*), kurį skelbė šešeriais metais anksčiau (1968). Levinas šiame skyriuje polemizuoja su Georgo Hegelio ir Jeano Paulio Sartre'o asmens tapatumo kaip sąmonės tapatumo sau (*pour soi*) koncepcijos prielaidomis. Šį klasikinio idealizmo pamėgtą subjekto sutapatinimą su sąmone Levinas įvardija kaip jo atsikartojimo (*la récurrence*) fenomeną. „Aš“ patį savaime (*moi en soi-même*) Levinas prilygina garsui, kurį sugrąžina jo paties aidas (Levinas 1978: 162). *Totalybėje ir begalybėje* Levino subjektas turi namus, kurių du-

ris gali atverti kitam. Gali užverti kitam jų duris, bet gali ir svetingai įsileisti kitą, išėjęs iš jų į kito kitybę – visgi sugrįžti. Tačiau knygoje *Kitaip negu būtis ir anapus esmės*, sakytume, išleidžia savo subjektą į amžinąją kelionę. Levinas savo subjektui sugrįžti leidžia tik labai trumpam, sugrįžęs į save jis nebegali čia pasilikti. Galima sakyti, kad toks subjektas – tai Odisėjas, praradęs savo Itakę kaip kelionę stabilizuojantį tašką. Jis – be tėvynės (*sans patrie*), – sako pats Levinas. Kita vertus, jis yra praradęs ir laiką, išsiveržęs iš jį kaustančios dinaminės laiko sekos. Šio subjekto kelionė pati tampa antlaikiška. Kas gi šį subjektą išgina į amžinąją kelionę? Levinas atsako: atsakomybė už kitą, kuri yra ankstesnė už bet kurį veiksmą ar sąmonės judesį. Todėl šios atsakomybės struktūra niekaip neprimena klasikiniame subjekto tapatumo nusakytos jo savimonės (*conscience de soi*) struktūros. Čia Levino subjektas neformuoja savęs. Jis jau yra suformuotas savo absoliutaus pasyvumo.

Šiam subjekto tapatumui kaip pasyvumui nusakyti Levinas pasitelkia neredukuojamo į sąmonę apsėstumo sampratą. Ši obsesija visada peržengianti sąmonę, net jeigu ji ir ją peršmelkia. Obsesija visada svetima sąmonei, ji išbalansuoja ją, ji yra kliedesys (*comme déséquilibre, comme délire*) (Levinas 1978: 159). Ar ne nutinka taip, kad Levino subjektas tampa savo obsesinio sąmonės karščiavimo tiesiog išgintas iš namų ir negali sugrįžti, nes nepajėgia rasti kelio. Todėl niekada netampa tapatus sau klasikine to žodžio prasme. Niekada negali nurimti savyje ir pailsėti sutapęs pats su savimi. Tačiau šios atsivėrusios naujos subjekto vidinės anarchijos Levinas neapibūdina sąmonės intencionalumo terminais. Levino subjekto sąmonė leidžiasi būti paveikta atsakomybės už kitą iki susiformuojant bet kokiam vaizdui, nepaisydama pati savęs. Ji leidžiasi būti persekiojama. Ir būtent šis kitas kaip persiokiojan-

tysis išgina, sakyčiau, Levino subjektą į kelionę, iš kurios neišmanoma grįžti. Bet būtent tokį apsėstumą, tokį atsivėrimą kito persekiojimui Levinas ir vadina tikruoju solidarumu su kitu.

Šią Levino atvertą subjekto odisėją labai sunku teoriškai išskleisti klasikinės Vakarų racionalistinės etikos požiūriu. Obsesinio pasyvumo kaip atsivėrimo kito persekiojimui sampratos neaptiksimė Levino filosofijos mokytojų Edmundo Husserlio ar Heideggerio raštuose. Jų pėdsakų sunku būtų rasti ir Martino Buberio dialogo filosofijoje, nors būtent iš čia gali būti kildinama atsakomybės kaip dialogiškumo koncepcija. „Visi Izraelyje yra atsakingi vienas už kitą“, – rašė Buberis. Ir Levinas jį pakartojo. Tačiau pakartojęs nuėjo toliau. Sakyčiau, netgi ne nuėjo, o grįžo. Grįžo į savo ankstyvos jaunystės laikus. Šios išvalgos atklysta į jo vėlyvuosius raštus iš labai ankstyvų ikifilosofinių išpūdžių, kuriuos jis mini savo interviu knygoje *Etika ir begalybė*: būtent iš rusų klasikinio romano, ypač iš Dostojevskio romane *Broliai Karamazovai* išskleistos frazės: „Visi esame kalti dėl visko, už visus ir prieš visus, ir aš daugiau negu kiti“. Ją Levinas cituoja *Etikoje ir begalybėje* (Levinas 1994: 204–205). Knygos *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą* skyriuje „Fenomenologija ir transcendencija“ Levinas toliau pamatines per atsakomybę kaip atsiliepimą į kito šauksmą skleidžia savo suvokiamas subjekto, tapusio kito įkaitu, pakeitusio kitą savimi, tapatumo prielaidas. „Nepakeičiamas atsakomybėje, aš negaliu be trūkumo, be kaltės ar be kompleksų pasislėpti nuo artimojo veido: štai aš jau pašvęstas kitam be galimybės atsitraukti“ (Levinas 2001: 188). Šiame tekste nuskambėjusi ne sykį Levino kartojama ištara „štai aš“ (*me voici*), kurią Nijolė Keršytė siūlo iš prancūzų kalbos versti ir kaip „štai *esmi*“, patraukia Jacques'o Derrida dėmesį (žr. Levinas 2001: 188a). Derrida, atliepdamas Levinui, parašo tekstą, kuriame apmąsto pačios ištaros *me voici*

gramatinę dabartį, pasireiškiančią ne tik jos tarimo, bet ir skaitymo momentu (*voici en ce moment*). Derrida sieja šią ištara su kita Levinui konceptualiai svarbia fraze *il aura obligé*, t. y. „jis bus įpareigotas“. Derrida pažymi, kad Levinas ne pats sako „štai aš“, bet cituoja, todėl temizuoja tai, kas netemizuojama. Kita vertus, nei gramatika, nei kalba, nei kontekstas nėra pakankami nusakyti šiai ištarai. Niekuo kitu nepakeičiama ištara „štai aš“ visada sakoma dabartyje. Tačiau asmuo, sakydamas „štai aš“, daugiau sau nėra prezentuotas kaip save prezentuojantis subjektas. Tokioje ištaroje „aš“ nebesusitinka su „savimi“ (Derrida 1991: 18). Derrida savo tolesnę frazės dekonstrukciją sieja su ištraukomis iš biblinės „Giesmių giesmės“, kurioje „aš“ tampa moterimi, taip pat su savo jau iš anksčiau pamėgta dovanos tema. Mūsų dėmesį patraukia tai, kaip pats Levinas minėtoje vietoje toliau skleidžia ir paryškina savo mintį. Jis ne tik prisimena Mozę, klausiantį „O mu du kas esame?“, ir Abraomą, sakantį „Aš esu dulkė ir pelenai“, tačiau ir pats iškelia retorinį klausimą: „Ką reiškia šis šaukimas, kurio metu subjekto branduolys suskaidomas ir jam nesuteikiama jokia jį priimti galinti forma?“ (Levinas 2001: 189). „Aš“, kuris nebėra nurodomas, – dar sykį pakartoja Levinas, – sako „štai aš“. Levinas čia pat dar kartą cituoja savo pamėgtą frazę iš Dostojevskio romano *Broliai Karamazovai*: „Kiekvienas mūsų yra kaltas dėl visko už visus ir prieš visus, o aš – daugiau negu kiti“ (Levinas 2001: 190). Ar prasminga priekaištauti Derrida, kad jis, būdamas toks dėmesingas skaitomam ir dekonstruojamam tekstui, nuorodų į Dostojevskį Levino tekste nė sykio nėra pastebėjęs. Mūsų manymu, Levino interpretatoriams Vakaruose sunkiai suvokiamos dostojevskiškos Levino aliuzijos. Tam reikėtų, kad šios išskirtinai Rusijoje užgimusios dievoieškos peripetijos būtų įsigėrusios į kaulus ir smegenis, kaip kad, mū-

sų nuomone, nutiko Levinui. Būtent šios ikifilosofinės jausenos ir struktūrinė visą jo etiką. Robertas Bernasconi knygoje *The Cambridge Companion to Levinas* pamini faktą, kad Levinas mėgsta cituoti Dostojevskį, tačiau atsargiai kelia kitą hipotezę, kad galbūt persekiojimo sąvoka į Levino subjekto tapatumo koncepciją atplaukė iš jo užtekstinės patirties, iš jo paties buvimo persekiojamu žydu (Bernasconi 2002: 245). Knyga iš tiesų dedikuota milijonams įvairių konfesijų ir tautų aukų, žuvusių nuo antisemitizmo. Šaltinis iš tiesų yra ikifilosofinis, tačiau jis yra kiek kitas. Ne ten dedami akcentai. Ne kitas persekioja mane kaip agresorius persekioja bejėgį. Tai aš pats, sakydamas „štai aš“, besąlygiškai leidžiuosi būti kito persekiojamas ir apsėstas. Leistas būti kito persekiojamam ir apsėstam kitu yra pamatinė Levino pamėgtų Dostojevskio herojų Sonečkos Marmaladovos (*Nusikaltimas ir bausmė*) ir kunigaikščio Myškino (*Idiotas*) laikysena. Tai geriau yra suvokę Levino biografai. Salomon Malka pastebi, kad Levinas iki gyvenimo pabaigos skaitė ir liko ištikimas Dostojevskio knygoms (Malka 2002: 27). Marie-Anne Lescourret aptaria Levino simpatijas rusų literatūrai, Tolstojui, Turgenevui, Lermontovui, Puškinui ir netgi nuodugnai pacituoja Levino pamėgtą Dostojevskio ištarą, kontekstualiai pažymėdama, kad šios dostojevskiškos įžvalgos, vedančios baisios atsakomybės (*la terrible responsabilité*) link, mažai ką turi bendra su Vilniaus žydų dialektikos griežtumu ir lietuvių mąstymo blaivumu (Lescourret 1994: 43). Lescourret taip pat, mūsų nuomone, tiksliai suvokia, kad šis Levino interesas liudija atvirumą ne vien žydų dialoginei tradicijai, bet ir krikščionybei, suvokiant ją radikaliai dostojevskiškai nekompromisiškai. Dostojevskio sukurtų personažų ir Levino filosofijos vertybinių nuostatų atspirties prielaidų tarpusavio sąsajos kol kas filosofinėje kritikoje nėra pakankamai plačiai nagrinėtos.

Dėmesingai peržvelgę knygos *Kitaip negu būtis, arba anapus esmės* skyrių pavadinimu „Pakeitimas“ ir ieškodami Levino kokių nors teorinių sąjungininkų, idėjos brolių, padedančių atsilaikyti Hegelio ir Sartre'o išskleistai asmens kaip sąmonės tapatumo sau (*pour soi*) sampratai, rasime, kad Levinas pamini fenomenologus Eugeną Finką ir Jeanne Delhomme'ą, kurie būtina pasaulio sąlyga laikė laisvę be atsakomybės, žaidimo laisvę. Kita vertus, jis čia pat priešpriešina šiai koncepcijai atsakomybės be jokio išankstinio pasirinkimo, apriorinės laisvės, pačios žmogiškosios brolybės sampratą. Asmens unikalus pasyvumas ar net aistra yra nuolatinis paklusimo kitam, kito pakeitimo savimi įvykis. Tas paklusimas, Levino manymu, nėra nei niekis, nei transcendentalinės vaizduotės produktas. Pakeitimas nėra veiksmas, tai yra pasyvumas, kuris konvertuojamas ne į veiksmą būti savimi, o veikiau į buvimą kitaip negu būtis. Būti kitaip negu būtis reiškia būti nesuinteresuotam prisiimant atsakomybę už kito žlugimą ir pražūtį. „Būti savimi būnant įkaitu yra visada turėti vienu atsakomybės laipsniu daugiau nei kiti, prisiimant atsakomybę už kito atsakomybę“.

Dostojevskio romane *Idiotas* sukurtas kunigaikščio Myškino personažas savo intuityviu jautrumu labai primena Levino pastebėtą Ulišo šunį. Jis leidžiasi būti apsėstas kitų. Aplinkiniai nemano, kad tokia laikysena yra savaimė suprantama. „Kodėl gi jūs save žeminate ir statote save žemiau už visus? Kam jūs viską savyje sužalojote, kodėl jūs neturite išdidumo?“ (Dostojevskis 1971: 29), – su įkarščiu siekia sugrąžinti Myškiną Aglaja tarsi prie jo paties. Kodėl ji bando atkalbėti Myškiną nuo buvimo tuo, kuo jis yra? Kodėl ji tarsi smerkia ir tarsi gėdijasi Myškino nuolankumo? Ji laikosi tradicinio Vakarų kultūroje amenybės tapatumo kaip sutapimo su savimi savo savimonėje sampratos. Dostojevskis Myškino personažu

kuria kitokią nei tradicinė asmens tapatumo simboliką. Myškinas įkūnija tai, ką vėliau Levinas pavadins „begaline aistra atsakomybe“ (*passion infinie de la responsabilité*) (Levinas 1978: 179).

Levinas skyriuje „Pakeitimas“ (*La Substitution*) irgi kalba apie *kito* pakeitimo savimi galimybę. Subjekto unikalumas, sako Levinas, yra jo gebėjimas jaustis kaltam už tai, ką kiti daro ar kad kiti kenčia, atsakingam už tai, ką jie daro, ir tai, kad jie kenčia. Asmenybės unikalumas yra pats kaltės prisiėmimo už kitą faktas. Tai pasyvumas ir pažeidžiamumas. Tokia atsakomybė liudija ne sutapimą su savimi, ne užsidarymą savyje, bet gebėjimą išeiti už savęs, gebėjimą susitikti kitą ir, sugrįžus vėl į save, jaustis šio susitikimo persekiojamam ir jo pažeistam. Sugrįžęs į save per šį naujai atrastą tapatumą, ir surandu save radikaliai kaltą. „Kuo teisingesnis aš esu, tuo labiau kaltas aš esu“ (*plus je suis juste – plus je suis coupable*) (Levinas 1978: 178), – tokia yra šio naujo Levino surasto asmens tapatumo formulė. Aš esu aš tik per kitus. Esu aš tik pakeitęs kitus savimi. Ši levinišką asmens tapatumą steigianti atsakomybė nėra įvykis, kuris nutinka subjektui. Ji ankstesnė už esmę ir laisvę. Nesu niekuo nuskaltęs, tačiau esu visada kaltinamas – persekiojamas. Tai pasyvus tapatumas. Kita vertus, jis reiškiasi gebėjimu pasakyti „Štai aš“. Ši atsakomybė už kitus niekada neleidžia asmeniui iki galo į save sugrįžti. Šis sugrįžimas į save steigia mano tapatybę tik pažeisdamas tapatybės ribas, pažeisdamas esaties principą manyje. Tokia asmenybė tampa nebepajėgi grįžti tik į save ir domėtis tik savimi. Ji suvokia, kad egzistuoja tik dėl kito ir per kitą. Tokia nauja tapatybė suteikia galimybę pasiaukoti dėl kito asmens (*sacrifice pour autrui*). Tai auka be jokios mistikos. Šioje aukoje jos pasyvumas ir aktyvumas sutampa (Levinas 1978: 182).

Šis kito pakeitimas subjektą padaro įkaitu,

nuolatos atsiliepiančiu į kito šauksmą. Levinas šį posūkį vadina prabudimu. Mano atsakomybė prieš mano valią yra būdas, kuriuo kitas asmuo tenka mano daliai (arba man sukelia nepatogumą). Artimo artumas – tai mano atsakomybė už jį; priartėti reiškia būti savo brolio sargu, būti savo brolio sargu reiškia būti jo įkaitu. Tapatybė įgyjama tik pakeičiant kitą, tik gebant pasakyti taip, kaip yra pasakęs Rimbaud: „Aš yra kitas“ (*Je est un autre*). Tai, ką Levinas galėjo turėti galvoje, ypač įtaigiai išryškina viena paskutiniųjų Dostojevskio romano *Idiotas* scenų. Myškinas paverčia save Rogožino įkaitu, susitapatina su jo, žudiko, kalte ir kartu su juo, apipylęs jo veidą ašaromis, išprotėja. Dostojevskis, kurdamas Myškino paveikslą, suteikė jam didesnę atleidimo galią netgi negu ta, kuri buvo numatyta Evangelijoje. Evangelija skatina atleisti, jei nusidėjėlis atgailauja. Myškinas pasikėsinusiam jį nužudyti Rogožinui skubėjo atleisti dar iki tol, kol šis paprašė jo atleidimo. Net nepasitikinęs, ar šis paprašys. Net nelaukdamas atsiprašymo. Net žinodamas, kad neatsiprašys. Savo broliška meile jis skubėjo apsaugoti nuo kančios, kurią sukelia skausmingas savo poelgio kaip nuodėmės išsąmoninimas. Myškinas bando Rogožiną išvesti iš niūrios priešiško būsenos. Jis siekia atkurti ir išlaikyti šiltą brolišką santykį. „Tai kodėl gi mudviejų pyktis turi pasilikti?“ – nuosekliai ir meiliai maldo jis savo varžovą (Dostojevskis 1971: 58–59).

Myškinas savo laikysena liudija tai, ką Levinas savo tekstuose vadino atsakomybės asimetrija. Ši atsakomybė ankstesnė už bet kokius poelgius kito žmogaus atžvilgiu ir bet kokius veiksmus. Ji reiškia atsidavimą kitam žmogui, ankstesnį nei atsidavimas pačiam sau. Tarsi būčiau atsakingas už kito žmogaus mirtį. Ši atsakomybė liudijanti mano kaltę be alibi. Ji atsirandanti iki mano laisvės ir iki bet kokios dakties. *Etikoje kaip pirmojoje filosofijoje* Levi-

nas rašo: „Tai brolybė, pasireiškianti per visiš- ką atskirtumą“ (Levinas 1998: 98). Tai atsako- mybė už kaimyną, už kitą žmogų, už svetimą, už prašalaitį, su kuriuo nesu ontologiškai nie- kaip susijęs. Tai meilė be eros, kylanti iš ne- ramios sąžinės (*mauvaise conscience*), geban- čios bijoti neteisingumo labiau nei mirties. To- kia meilė geriau prisiims kančią, nei sukels ne- teisingumą (Levinas 1998: 105–106).

Bernasconi iškeltą prielaidą, kad galbūt per- sekiojimo sąvoka į Levino tekstus yra atėjusi iš realios istorinės žydų persekiojimo patirties, šiame straipsnyje buvo bandoma paneigti pa- rodant, kad skirtumas tarp persekiojimų (ar ki- tas persekioja mane kaip bejėgį, ar aš leidžiuosi kito persekiojama) yra esminis. Tačiau akivaiz- du, jog išskyla kita problema: ar leisdamas ki- tam persekioti save, leisdamas būti juo apsės- tas, netampu galimos jo agresijos tyliu bendri- ninku? Juk Levino pamėgti herojai Sonečka ir Myškinas brolišką besąlygišką atsakomybę jau- tė už žudikus (Raskolnikovą ir Rogožiną), ku- rie nesisieloję dėl savo kaltės tiek, kiek šie sie- lojosi, net prarasdami patys save (Myškinas ga- liausiai sugrižta į ligą). Levino utopinėje eti- nėje vizijoje toks klausimas lieka anapus lai- ko. Jam buvo svarbus pats šventumo idealo mo- delis, pati galima tokios laikysenos struktūra, kuri jau nepaklūsta klausimams „kam?“ ir „ko- dėl?“ Tokie klausimai ir atsakymai reikalautų sugrižti į priežasčių ir pasekmių grandinę di- naminėje laiko sekoje. O juk Kantas, – dar sy- kį cituojame Leviną, – ketvirtąją savo antino- mija įrodęs, kad neįmanoma būties susieti su laiko seka. (*Kant en a montré l'impossibilité dans l'antithèse de la 4ème Antinomie*) (Levi- nas 1978: 22). Išsilaisvinęs iš laiko pančių ap- sėstasis Levino filosofinis subjektas tampa am- žinuoju klajūnu, net neieškančiu galimybės su- grižti pačiam į save.

Išvados

1. Levinas iš ketvirtosios Kanto antinomi- jos išplaukiančių teorinių pasekmių to- liau išrutuliojo galimybę kvestionuoti di- naminę laiko seką, siekdamas išlaisvinti savo filosofinį subjektą nuo laiko pos- tuluojamų priežastingumo pančių.
2. Postuluodamas, kad vienišame subjek- te negali pasirodyti laikas, nes jis negali neigti pats savęs, jam trūksta nebūties, Levinas siekia įrodyti, kad kito momen- to absoliuti kitybė negali glūdėti pačia- me subjekte. Kitybė šaukiasi kito sub- jekto. Taip nuo laiko problemos Levi- nas peržengia prie subjekto socialumo koncepcijos.
3. Levino subjekto tapatumo steigčiai, mū- sų manymu, didžiausią įtaką turėjo Dos- tojevskio romanuose suformuluota žmogiškosios brolybės samprata. Levi- nas suteikė jai filosofinę prasmę įvardy- damas šį judesį „pakeitimu“. Asmens unikalus pasyvumas ar net aistra yra nuolatinis paklusimo kitam, kito pakei- timo savimi įvykis. Tas paklusimas, Le- vino manymu, nėra nei niekis, nei trans- cendentalinės vaizduotės produktas. Pa- keitimas nėra veiksmas, tai yra pasyvu- mas, kuris konvertuojamas ne į veiks- mą būti savimi, o veikiau į buvimą ki- taip negu būtis. Šis pasyvus kitu apsės- tasis subjektas yra amžinas Odisėjas, niekada negrižtantis pats į save ir nesu- tampantis su savimi. Jis išsilaisvina ne tik iš ketvirtosios Kanto antinomijos ap- tiktos dinaminės laiko sekmės priespau- dos, bet ir iš sutapimo su pačiu savimi. Todėl Levino atverta galimo asmens ta- patumo prielaida prieštarauja Hegelio ir Sartre'o savimonės sampratai ir Va- karų filosofinėje tradicijoje yra iš nieko nekildinama ir neturi analogų.

LITERATŪRA

- Bernasconi, R. (2002) „What is the Question to which ‘Substitution’ is the Answer?“, in *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: University Press.
- Calin, R.; Sebbah, F.-D. (2002) *Le vocabulaire de Levinas*. Paris: Ellipses.
- Derrida, J. (1991) „At This Very Moment in This Work Here I Am“, in *Re-Reading Levinas*, ed. R. Bernasconi, S. Critchley. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Dostojevskis, F. (1971) *Idiotas*, t. 2. Vilnius: Vaga.
- Lescourret, M.-A. (1994) *Emmanuel Levinas*. Paris: Flammarion.
- Lévinas, E. (1971) *Totalité et Infini. Essai sur l'exteriorité*. Paris: Kluwer Academic Press.
- Lévinas, E. (1971) *Humanisme de l'autre homme*. Paris: Fata morgana.
- Lévinas, E. (1978) *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Paris: Kluwer Academic.
- Lévinas, E. (1998). *Ethique comme philosophie première*. Paris: Rivages poche, Petite Bibliothèque.
- Levinas, E. (1994) *Etika ir begalybė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Levinas, E. (2001) *Apie Dievą, ateinantį į mūsų*. Vilnius: Aidai.
- Malka, S. (2002) *Emmanuel Lévinas. La vie et la trace*. Paris: JC Lattès.
- Kantas, I. (1982) *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.
- Левинас (2000) „От существования к существующему“, in *Избранное: Тотальность и бесконечное*. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, с. 7–65.

THE FOURTH KANT'S ANTINOMY AND THE ODYSSEY OF LEVINAS' SUBJECT

Jūratė Baranova

Summary

This article is focused on the problem of self-identity suggested by Emmanuel Levinas. Author starts from the presupposition that Levinas created a new concept of identity, not reducible to any one elaborated by Western thought. Nevertheless Levinas takes the starting point from the fourth antinomy elaborated by Kant. Kant, like Edmund Husserl, was concerned in the transcendental subject. Georg Hegel and Jean-Paul Sartre considered the problem of personal identity as self-consciousness, namely as the possibility of consciousness to return to itself (*pour soi*). Levinas, on the other side, opposes such a possibility of return. He encourages his philosophical subject to leave his own self for a permanent journey never to return back. The article deals with the question how this new identity as a substitution of the other person (*autrui*) by oneself, as being a hostage instead of him could be theoretically related with the fourth antinomy of Kant.

The author comes to a conclusion that by this antinomy Levinas helped his own philosophical subject to free oneself from the bondage of the sequence of time. This new subject, released from the dynamic sequence of time, needs the otherness of the other person, because the otherness of the second moment could not be included into a lonely subject. So Levinas included sociality into the question of time. Time is socially created. In this movement of thought Levinas returns back to the pre-philosophical sources one can find in the novels of Dostoyevsky. Such crucial dimensions of new Levinas' subjects as vulnerability, passivity, letting oneself being obsessed and persecuted by the other could not be derived from the tradition of Western reflection dealing with the topic of personal identity.

Keywords: Levinas, Dostoyevsky, the fourth Kant's antinomy, the identity of subject.

Iteikta 2006 11 28